

15. *Figurative Language and Thought*. Albert N. Katz, Cristina Cacciari, Rymond W. Gibbs, JR. Mark Turner. – New York, Oxford: Oxford University Press, 1998. – 195 pp.
16. *Introducing Metaphor* by Murray Knowles and Rosamund Moon. – London: Routledge, 2006. pp. x + 180.
17. Lakoff G. *The Contemporary Theory of Metaphor* // *Metaphor and Thought* /ed. by Ortony A. 2nd ed – Cambridge: Cambridge University Press, 1993. – P. 202-251.
18. Marjanovic-Shane A. *Metaphor – a Propositional Comment and an Invitation to Intimacy* // *The IInd Conference for socio-cultural research*. – Geneva, 1996. – P. 4-39.
19. *Metaphor: Implications and Applications*. Jeffery Scott Mio and Albert N. Katz. (Eds.), Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Inc., 1996. – 269 pp.

Анотація. У статті досліджується семантика метафор ментальної діяльності у структурі висловлювань. Метафори як знаряддя мислення виражають пропозиції, які нерозривно пов'язані з реальністю. Такий підхід дає можливість дослідити механізм утворення нових значень. Ментальні метафори розглядаються як вмістилище основних понять, традиційних для народної психології, ментального світу українців.

Ключові слова: метафора, ментальна діяльність, пропозиція, адресат, адресант.

Summery. In the article semantics of mental activity metaphors in the structure of utterances is investigated. Metaphors as means of thinking express propositions related to reality. This approach enables to research the mechanism of new meaning formation. Mental metaphors are observed as a receptacle of basic concepts, traditional for folk psychology, mental world of Ukrainians.

Key words: metaphor, mental activity, proposition, addressee, addresser.

УДК 821.161.2-31+821.112.2-31]19".091

Мазурик І.І.

СИЛА СЛОВА ПРОТИ СИЛИ ВІЙНИ: НА МАТЕРІАЛІ ТВОРЧОСТІ О. ГОНЧАРА ТА Г. БЬОЛЛЯ

З давніх-давен існують теорії, які виправдовують війни й доводять їхню користь. Грецький філософ Платон говорив, що війна є звичайним станом народів, а Арістотель вважав війну природним способом набуття власності. Гоббс, Лейбніц, Гегель, Ніцше доводили користь війни, яка зберігає моральний стан народів і зміцнює їх.

Війни еволюціонували від фізичних, економічних до психологічних. Другу світову війну можна охарактеризувати як економічну, адже її основною метою було тотальне економічне панування “білокурої бестії”.

Як виявиться згодом, що абсолютно логічно, ця війна стала апогеем першої світової війни і зруйнувала ті залишки традиційного гуманізму, яким так пишалась Європа.

Багато дослідників присвятили свої студії антимілітаризму в художній літературі, зокрема М. Анастасьєв М. Гуменний, Д. Затонський, А. Адамович, Б. Сучков, В. Фащенко, І. Семенчук, В. Коваль, М. Кудрявцев, І. Захарчук.

Знаковим є те, що тема війни стала провідною в літературі ще з Античності, а саме з поеми “Іліада”. Такий лейтмотив давав змогу відтворити піковий стан психології людини, яка переживала не тільки насилля, а й здатність його подолати, виростала на вищій духовний рівень. Війна – це найбільша небезпека наступних поколінь. Цією тезою керувалися О. Гончар та Г. Бьолль, коли в своїх військових записках відкривали світ людини на війні.

Генріх Бьолль та Олесь Гончар – діти однієї епохи. Вони не бачили першу світову війну, вони зростали серед її руїн, готувались до нового кровопролиття, але ніхто не знав, що воно прийде так швидко, що породжене попередньою війною “втрачене покоління” знову ринеться у світ насилля.

Саме проти насилля виступатимуть голоси ворогуючих країн: чи воно буде у формі фашизму, чи зрадянства, чи людської жорстокості, але це насилля війни буде засуджуватись ще багато років і ретроспекціями звучатиме в романах.

Компаративний аналіз антимілітаристичних романів Г. Бьолля та О. Гончара досі не досліджувався, а був представлений частковим вирішенням проблеми співставлення художньої думки про антимілітаризм представників ворогуючих країн переважно на прикладі малої прози.

Це питання досліджували у своїх статтях К. Вайло, Н. Ключник, С. Таратута, Л. Борецький, Г. Логвин.

Відчувши кров на собі та побачивши смерть своїх товаришів, людське серце не зможе залишатись просто байдужим. Після війни Бьолль та Гончар беруться активно виводити пером страхи війни та велич і нищість людини. Літературний процес проти війни знову продовжено, бо перші спроби Ремарка та Хемінгуея проігноровано: може іншому поколінню вдасться засудити війну, виправдати людину і назавжди поховати в небуття та забуття криваву розгульність мілітаризму.

Одкровення О. Гончара були вміщені у щоденниках, які охоплювали 1943-1945 роки та видані його дружиною, Валентиною Гончар, у книзі “Катарсис” (2000р.). Розпочинаються записи роздумами про війну, пережиту уже двома роками болю, розлуки, наруги: “Два роки, а скільки страждань, скільки мук та поневірянь для народів! Чи буде коли оцінено все безглуздя і злочинство цієї бойні, чи будуть коли її творці навіки прикуті до ганебного стовпа! Я сповнений чорного песимізму і гадаю, що знайдуться якісь мудрі негідники із середовища вчених, які рабськи змиють кров мільйонів з рук цих мерзенних потвор, що зараз правлять народами... Людина з усіма її думами і почуттями топчеться важким чоботом солдата, а солдат, сам розчавлений фізично і морально, вмирає, не знаючи за що” [3, 21].

Письменник дивиться рентгенівським поглядом на дійсність, але відтворює не тільки фотографію, а й відчуття хвороби. Г. Бьолль у словесному дзеркалі прослідкував створення нових рекрутів, генезис війни. Про неї та будні солдатів, які жили в режимі диктатури, майбутній нобелівський лауреат почав писати ще з 30 серпня 1939 року і продовжував до 3 квітня 1945 року. До 40-го року письменник писав виключно своїм рідним – батькам та сестрі. Іншу частину листів вже з 40-го року він присвятить своїй майбутній дружині Анні Марі Кех.

У листах автор описує свою відразу від того, що його заливає кров солдатів, що ніхто не вірить в Бога. Але, як пересічний німець, йому також властиве бажання перемоги Німеччини. У своїх листах Г. Бьолль мало приділяє уваги описам тих дійств, а більше роздумам та ремінісценціям.

Читач неодмінно помітить одну й ту саму дорогу, якими йшли молоді солдати з Німеччини до Радянського Союзу і назад через Угорщину, Австрію, Чехословаччину. Обидва вони не могли дочекатись того моменту, коли повернуться додому.

Та перед тим, як потрапити додому потрібно було побачити й відчути те, що назавжди закарбується в пам'яті. О. Гончар в образній формі передає побачене, надаючи йому свою оцінку, оцінку впевненого переможця. Можемо знайти цікаві факти про долю жіноцтва на війні в записках за червень 1943 року: “Після недавніх боїв ще не встигли прибрати трупів. У підвалах живими поховано тисячі людей і там же залишено гнити. На вулицях сморід від трупів, що десь поблизу розкладаються під сонячним промінням, і тут же поруч на розі – вже гримить ресторан, так німецькі офіцери розважаються з українськими дівчатами. У місті зараз не побачиш некрасивої дівчини. Вони або в Германії, або загинули з голоду, коли не встигли змандрувати в провінцію. Лишилися одні красиві, куплені німцями за пайок хліба” [3, 22]. Чому сталося так з українськими жінками, О. Гончар продовжить моторошним описом, в якому відобразилось одкровення війни 10 жовтня 1943 року: “Говорят, в Полтаве фашисты при отступлении сжигали женщин, заперев их в домах. Девушкам отрезывали грудь. В Нижне-Днепровске детей бросали в Днепр. Одной матери, которая просила не убивать ее детей, унтер-офицер холодно ответил:

- Когда ваши дети вырастут, они будут мстить моим детям. Поэтому я должен убивать их сейчас” [3, 38-39].

Німецький письменник, перебуваючи в Криму 19 вересня 1943 року, розмірковує про війну: “Війна жорстока, безжалісна... ..І коли я впиваюсь зубами в чорну російську землю, щоб врятувати своє життя від заліза, яке несе смерть, я не можу знайти розгадку одного дуже сумного факту: чому матері мають посилати своїх синів на війну” [7].

Якщо ж порівнювати воєнні одкровення письменників, то стає очевидним поступове перетворення наївного сприймання дійсності на реалістичне, навіть подекуди песимістичне. О. Гончар в записках 1945 року це відобразив наступними роздумами: “Что меня ждет? Снаряд или разрывная пуля, или смерть мгновенная, или медленная и мучительная на санитарной повозке? Или калицтво? Или счастливая жизнь? Но от нее мы ведь все отвыкли. Найдется ли тепер столько огня к труду, сколько было до войны? Да и не разуверились мы в нем? Кажется, да” [3, 100]. З цих слів можна припустити, що хоч в українській літературі не було “втраченого покоління”, але це явище все ж торкнулось своїм світовим відголосом розгубленої людини.

Г. Бьолля рано призвали до війська, де він проводив монотонні солдатські будні, був направлений в окупаційні війська у Францію, а згодом на фронт проти Радянського Союзу та Угорщини. Впродовж цих п'яти років знаходив відраду в літературі та силу у своїй вірі. Життя в загоні здавалось таким, в якому панує дух виснажливого фарсу. Пруська служба була важкою

для інтелектуалів, тому йому було страшно отупіти в цьому середовищі. Він все сприймав з позиції максималізму. Письменник любив Німеччину, але не оспівував її, розвінчував чари обожнювання Гітлера. Не всі німці ставились однаково до нацизму, війни, до повоєнного свого нікчемства. Бьолль зневажав Гітлера, не був згідний із жодною формою самознищення людей і знав, що гріхи потрібно покутувати, а рахунки – сплачувати. В оповіданні-статті “Про самого себе” (1958) майбутній нобелівський лауреат напише коротко не про себе, а біографію цілого покоління жертв та вождів-насилників. Він бачить їх засипаними квітами, у закривавлених фраках, усміхненими. Перші спогади письменника про армію Хіндербурга (фельдмаршала першої світової війни, який сприяв Гітлеру прийти до влади у 1933 році), яка колонами поверталась на батьківщину. Далі були майстерня батька, споглядання на людей, що живуть в селі, співають, носять на спинах свій тягар. В цей час пфеніг стабілізувався і батько поклав гроші в банк, а батьки однокласників – безробітні [10]. Г. Бьолль дає коротку і влучну характеристику соціальному становищу країни у міжвоєнний, воєнний та післявоєнний час.

Вагомим морально-етичним аспектом для письменників стала вища духовна сила. Відомо, що в радянський час вірити в Бога і виконувати при цьому традиційні обряди вважалося злочином. Тому це питання для О.Гончара досить довго залишалося закритим. В період війни карателів вистачало, але вони боялися знищувати, тих, кого можна використати, принизити. В записках обох письменників присутнє звернення до вищої сили – Бога. Г. Бьолль 12 лютого 1941 року відверто напише рідній душі: “Не дарма Бог нагородив такою чутливістю і не дарма змусив мене страждати; мені однозначно написано долею виконати якусь місію, про яку, можливо, я й не підозрюю. Він дасть сили і можливість виконати її. Я думаю, що мені потрібно буде проникливо сказати усім людям, що не має нічого таємничішого, більш достойного за страждання; нічого, що нам подаровано, саме даровано, а не покладено на нас. Це дійсно милість Божа, якщо нам дозволено страждати, тому що тоді буде дозволено уподібнитись Христу. Я не знаходжу слів, щоб передати наскільки я наповнений цією таємницею, хіба не чудо, що я повинен народитись саме в ту епоху, яка відкидає страждання” [13]. В цей час, але в іншій країні про страждання говорять не християнське, а інше – страждання в ім’я соціуму, колективу, про відмову від себе на користь загального, а чи гуманного? О. Гончар також згадує про страждання, що й суголоссям переплітається із словами Г. Бьолля та назвою щоденникових записів – “Катарсис”. “Боже, какое ты счастье дал человеку и как он не умеет употребить его! Зачем и я еще призывал к убийству? Прости, Господи, меня, великого твоего мученика. Не могу писать – я рыдаю, рыдаю за вас, люди, прекраснейшие и глупейшие создания нашей Божьей Земли! Мучусь, мучусь, за что мне такие мучения?” (13 серпня 1944 року) [3, 68-69].

Часто досвід, який автор листів описує, стає основою його подальшої літературної творчості. Він згадує в листах своє завдання: “...не забувати що пасує людському буттю, що не суперечить Богу” [9]. На основі них німецький письменник напише свій перший роман антимілітаристичного змісту “Де ти був, Адаме?”, а український – свою трилогію “Прапороносці”, яку продовжить протистоянням “Людини і зброї”, та одвічною боротьбою людини з метафоричною соціальною стихією в романі “Циклон”.

Автори романів засуджують ненависть людини до людини, знаходять її на полях бою, в концтаборах і не важливо, під чиїм прапором здійснюються злодіяння, за чиїм колючим дротом, але за ним творяться ті ж, навіть вишуканіші злочини. У “Циклоні” український письменник переносить читача на Холодну Гору – один з найбільших концентраційних таборів для військовополонених в Україні. Там можна знайти смерть, сморід, спеку, виснажених роками і голодом людей з пригаслими очима: “Зоднаковілі (вороги) у своїй поверженості, валяємося, перебуваючи у якомусь трансі; з пригаслими мізками, з пригаслими очима, з кожним днем наближаємось до тої крайньої межі – межі останнього збайдужіння. ...Сто тисяч безіменних, не пронумерованих.” “Найбільша небезпека. що її таїть проти нас Холодна Гора, – це здатність робити нас байдужими один до одного, повергати в стан очужілості, роз’єднувати, обривати зв’язки між людьми” [5, 25-26]. А Богдан Колосовський називає світ опоганим фашистами, цей світ стає не схожим на себе, ніби помертвів для людей – це суцільна тюрма.

Головні герої цих письменників пройшли кожен свій складний шлях, але їхня смерть була насиллям над людським щастям. Юрій Брянський, хоча і приймає смерть ще у першій частині “Прапороносців” – “Альпи”, але до кінця роману його мілітарно-маскуліний тип сміливого воїна проходить через увесь твір. Подібним образом, що доживає до завершення війни та доходить у кінці роману вже мерцем до свого будинку в книзі Г. Белля “Де ти був, Адаме?” стає Файнгалс. Слід зазначити, що в житті обох героїв і з роману “Де ти був, Адаме?”, і в романі “Прапороносці”, символ прапора є доленосним. Файнгалси, Ллони, Бориси, Богдани Колосовські, Шури Ясногорські – це тисячі тих, кому скалічено і відібрано життя. Ні! Письменники стають на захист навіть не тисяч, а мільйонів.

Генріх Бьолль щоразу повторює про своїх героїв, що вони не люблять війни, особливо тоді, коли в таборах смерті мордують свою ж націю: “Коменданти концентраційних таборів скаржаться,

що від 5 до 10% призначених для ліквідації радянських громадян прибувають до таборів уже мертвими чи напівмертвими. ...Але за чотири роки той німецький райх прикро поменшав, та й усувати, чи то ліквідувати, доводилося не тільки радянських полонених, євреїв і т. ін., а й досить численних німців – дезертирів, саботажників, зрадників...” [1, 45]. В “Груповому портреті з дамою” автор розповідає про те, як нацисти “турбувались” про потреби харчування полонених: “...баланду варили з гнилої картоплі та всяких кухонних покидьків, а за присмаку щурячий послід...” [2, 70].

Осуд ідейного рушія представлений гарним міфом для кожного народу. Олесь Гончар передає через свого героя певне нашарування міфічності, яку й виправдовує: “Це була майже ідея фікс: якщо кінець, то тільки так десь отам, на майдані... ..влетіти і впасти. як падали колись гінці – вісники перемоги на майданах античних міст.. трохи картинно? Але ж картинність чогось та варта, якщо вона готова підтверджувати себе такою ціною – власним життям” [5, 27].

Щоправда, письменник Гончар не бачитиме це у своїх творах, або не зізнаватиметься спочатку, бо й сам довгий час був переконаний у святості соцреалізму. Фашизм і соцреалізм, нацисти і комуністи – вони не виправдають того, що за своєю природою кожен солдат перетворився на вбивцю. Найголовнішим вбивцею, який і став ініціатором епохального кровопролиття, став Гітлер і саме на нього так безслівно, але сконцентровано направлено усе звинувачення письменників. Його ненавиділи і німці, і радянський народ, і англійці, і французи, і...

Зважаючи на припущення щодо роздвоєності свідомості письменника в період тоталітарного сталінізму, абсолютно сміливо можна стверджувати неприйнятність війни О. Гончарем, незгоду з мілітаризацією свідомості соціуму, зі штучною українізацією в умовах повної денаціоналізації та відмови від духовного. Г. Бьолль повірив в окрему людину, тому що вдосталь надивився на звірства під’южуваного вождями натовпу. Це зціляло від націоналізму, бо націоналізм завжди безликий, і це наvertало до гуманістичної віри, бо вона завжди предметна. Нарешті це відvertало від віри в користь насилля, бо насилля не здатне ні на що, крім самовідтворення.

Список використаних джерел

1. Белль Г. Груповий портрет з дамою / Г.Белль // Г. Белль. Всесвіт. – 1972. – №7. – С.18-128
2. Белль Г. Де ти був, Адаме? / Г. Белль Твори: В 2 т. –К.: Дніпро, 1989. – Т.1. – 798 с.
3. Гончар О.Т. Катарсис / О. Гончар – К.: Укр. світ, 2000. – 136 с.
4. Гончар О. Прапорonoсці / О. Гончар – К.: Молодь, 1966. – 426 с.
5. Гончар О. Циклон / О. Гончар – К. Рад. письменник, 1970. – 286 с.
6. Захарчук І. Мілітарна стратегія соцреалізму / І. Захарчук // Слово і час. – 2006. – №10. – С. 51-60.
7. Мелихов А. Как выковывалась совесть нации / А. Мелихов // Слово. – 2007. – № 54.
8. Роднянская И. Мир Генриха Бёлля / И. Роднянская // Вопросы литературы. – 1966. – №10. – С. 69-105.
9. Турков А. “Счастливчик” Бёлль // А. Турков Дружба народов. – 2005. – №5.
10. Böll H. Über sich selbst // H. Böll Mein trauriges Gesicht: Erzählungen und Aufsätze. – Moskow: Progress, 1968. – 366 S.
11. Hoven H. Heinrich Bölls “Briefe aus dem Krieg”// H. Hoven literaturkritik.de Nr. 6, Juni, 2003, Literaturgeschichte.
12. Linder J. Heinrich Böll als Moralist – revisited: Der amerikanische. Germanist Lawrence F. Glatz über Verbrechen und Gewalt in Heinrich Bölls Prosawerk / J. Linder – New York 1999. – 329 S.
13. Temming T. Bölls Briefe aus dem Krieg 1939-1945// Ö. Temming literaturkritik.de Nr. 12, Dezember 2000 (2. Jahrgang) Literaturgeschichte.

Анотація. У статті аналізується західноєвропейська та українська художня концепція війни Г. Бьолля та О. Гончара. Їхня творчість розглядається невідривно від світового антивоєнного руху. На матеріалах особистого досвіду (щоденників та листів) письменники осягають закономірності людського буття, ідейний, моральний та філософський сенс епохи, зображають у своїх антимілітаристичних романах події грозивих періодів історії людства, свідомість людини, формування її переконань.

Ключові слова: війна, гуманізм, антимілітаризм, людина, насилля.

Summary. The article focuses on the analysis of views of westeurope and ukrainian literature conception of war by H. Boll and O. Gonchar. Their works are interpreted inseparably linked with anti-war world movement. On the background of their personal experience (diaries, letters) writers represent appropriateness of human being, idea, moral and philosophers sense of that epoch. They reflect in their antimilitary novels events of the stormy periods of humankind history, human consciousness, formation of her convictions and indification.

Key words: war, violence, .humanism, man, untimilitarism.